

Fehmi Yılmaz – Ahmet Cihan – Özlem Deniz Yılmaz, *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, Ed. Erol Özvar, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2021, 382 s. (ISBN: 978-605-2249-67-3).

Altın Orda Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle birlikte 15. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Kırım Hanlığı (1441-1783), Türk-Moğol gelenekleri ile İslam medeniyetine ait kurumları bir arada yaşatması ve kendine özgü yapısıyla Deşt-i Kıpçak tarihinin mühim bir safhasını teşkil eder. Kurulduğu dönemde zuhur eden Kazan, Astarhan, Kâsım ve Sibir Hanlıkları gibi Moğol soylu devletlere nispetle daha uzun yaşayan bu hanlık, 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanımış ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinde cereyan eden Osmanlı-Rus rekabetinin merkezi hâline dönüşmüştür. Kırım Hanlığı'nın varlığını sürdürdüğü 342 yıllık zaman diliminin farklı katmanları vardır ve bunlar henüz layıkıyla aydınlatılamamıştır. Örneğin, hanlık tarihinin erken devirleri hakkında mahdut bilgi veren sınırlı sayıdaki orijinal han yarlığının yanı sıra Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış el yazmaları, yabancı tacirlerin (özellikle de Cenevizlilerin) tuttukları İtalyanca kayıtlar, yine Rusya, Lehistan ve Litvanya kronikleri, muhtelif dillerde telif edilen seyahatnameler, arkeolojik kazılarda ele geçirilen sikkeler, kitabeler vb. kaynaklar bu cümledendir.

Kırım'ın 15. ve 16. yüzyıllara ait kendi kaynaklarının büyük bir bölümü maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda tutulan kadı sicillerinin bir kısmı 20. yüzyılın sonlarına doğru keşfedilmiş ve Ruslar tarafından Kırım'dan çıkarılarak St. Petersburg şehrinde bulunan *Rus Millî Kütüphanesi*'ne (Российская Национальная Библиотека) aktarılmıştır. 2009 yılında bir sene boyunca çalışma fırsatı bulduğumuz bu muazzam kütüphane, 1795 yılında kurulmuştur ve köklü geleneklere sahiptir. Filhakika 1608-1786 yılları arasında yazılan ve günümüze ulaşan 122 cilt Kırım Hanlığı kadı sicilinin 121 adet orijinal nüshası hâlâ burada muhafaza edilmektedir. Ayrıca Türkoloji ve Oryantalistik ile ilgili çok sayıda yazma eser yine bu kütüphanede mahfuzdur. Bundan başka, *St. Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesi* (Библиотека Восточного Факультета СПбГУ) ile 1818 yılında kurulan ve üç yıl önce 200. kuruluş yıl dönümü kutlanan *Rusya Bilimler Akademisi Doğu Elyazmaları Enstitüsü* (Институт Восточных Рукописей РАН) de tarihi kaynaklarımızın tespiti, kullanımı ve neşri bakımından son derece mühimdir. Zikrettiğimiz bu üç kütüphanede bulunan muhtelif dönemlere ait Türkçe, Arapça ve Farsça yazmaların sayısı 5.000'den fazladır. Sanskritçe, Çince, Japonca, Tibetçe ve daha başka şark dillerinde yazılmış eserler de cabasıdır. Dolayısıyla St. Petersburg'un dünyadaki en önemli Türkoloji merkezlerinden biri olduğu hakikatini ifade etmek gerekir.

Kırım Hanlığı kadı sicillerine dönecek olursak hanlığın merkezi olan Bahçesaray 1736 yılında Alman asıllı Rus General-Feldmareşal Burkhard Christoph von Münnich namıdiğer Graf Burhard Kristof Mihin (1683-1767) tarafından işgal edilmişti. Bunu müteakip, yağmalanan ve yakılan hanlık arşivinden geriye kalan kadı sicilleri ile ilgili ilk bilgileri Kırım tarihi müteahhasısı ve arşiv belgeleri uzmanı Fyodor Fyodoroviç Laşkov (1858-1917) vermektedir: “1736 yılında, Mihin’in seferi sırasında, yanan Bahçesaray’daki hanlık arşivinden geriye sadece Tatar dilinde yazılmış 122 adet kadıasker defteri yadigâr kalmıştı mamafih bunların tamamı doğrudan Kırım Hanlığı tarihinin hane halkıyla ilgilidir.”¹ Laşkov’un verdiği bu mühim haberden sonra Kırım Türklerinin Akmescit (Simferopol) şehrinde Arap harfleriyle çıkardıkları *Okuv İşleri* (اوقو ایشلری) dergisinin Ağustos 1925 sayısında, Kırmılı millî şair ve Türkolog Bekir Çobanzâde (1893-1937) “Leningrad’da Kırım Hazinesi” başlıklı bir makale kaleme alarak bu külliyyatın ehemmiyetinden bahsetmiştir.² Ancak Sovyetler Birliği’nin muhafazakâr tutumu ve malum siyaseti sebebiyle zikredilen tarihten sonra Kırım kadı sicillerine ulaşmak pek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, Sovyet Türkolog ve Oryantalist Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy (1876-1956) tarafından 1927 yılında Rusça telif edilen “Yalta Şehir Müzesindeki Şark Elyazmaları” başlıklı makalede bir kadı sicilinin varlığından daha bahsedilmiştir. Söz konusu kayıt şöyledir: “Üsküt köyünde bulunan kadıasker defterinin ilk sayfasında hicri 1171 yılına ait olduğu belirtilmiştir fakat dokümanın büyük bölümü hicri 1166 kısmen de 1167 yılına tarihlendirilmektedir.”³ Gordlevskiy öldükten sonra telifatı Sovyet Bilimler Akademisi tarafından toplanmış ve 1960-1968 yılları arasında *Seçme Eserler* (Избранные Сочинения) başlığı altında dört cilt hâlinde neşredilmiştir.⁴ Hâl böyle iken, Kırım kadı sicillerinin varlığı bazı akademik mahfillerde bilinmesine rağmen bunları inceleyip değerlendirme fırsatından mahrum kalmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kırım’a giden yollar açılmış ve zikredilen kadı sicillerinin bir kısmının kopyasının Akmescit’teki İsmail Bey Gaspıralı Kütüphanesi’nde bulunduğunu Hakan Kırmılı’dan öğrenen merhum Halil İnalçık, 16-21 Mayıs 1994 tarihleri arasında Kırım’a giderek buradaki vesikaların tıpkıçekimlerini incelemiş, yukarıda künyesi verilen “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu” başlıklı makalesini kaleme almış ve bunların bazılarının mukaddimeleri ile beraber on dokuz belgeden örnekler sunmuştur.⁵ Bu suretle âdeta yeniden keşfedilen kadı sicilleri, Kırım tarihi hakkında derin bilgi sahibi olan Halil İnalçık tarafından Türk akademisinin ilgisine sunulmuştur. Akabinde Kırmı’daki kadı defterlerinin kopyalarını inceleyen Ahmet Nezihî Turan 2003 yılında “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar” başlıklı bir makale kaleme alarak bunların

1 “Изъ Ханскаго архива въ Бахчисарае, споровшаго въ 1736 г., во время похода Михина, уцелело только 122 кадэскерсіа книги на татарскомъ языке, но все они имеютъ непосредственное отношение к бытовой стороне исторіи Крымскаго Ханства”. Fyodor Laşkov, “Soobşçenie Çlena Kommissii F. Laşkova o Peresmotre Çernomorskago Tarifa 1782 g.”, *İzvestiya Tavriçeskoy Uçenoy Arhivnoy Kommissii*, No. 1, Vtoroye İzdanie, Simferopol 1897, s. 25.

2 Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Bellelen*, C 60, S 227, (1996), s. 165.

3 “В сел. Ускуте найдена казыаскерская тетрадь, на заглавной странице обозначен год 1171-й хиджры, но документы датирован больше 1166 и отчасти 1167 г. х.” V. A. Gordlevskiy, “Rukopisi Vostoçnogo Muzeya g. Yaltı”, *İzbranne Soçineniya, Tom 4, Etnografiya, İstoriya Vostokovedeniya, Retsenzii*, Moskova 1968, s. 260.

4 I. Cilt: Moskova 1960, 554 s.; II. Cilt: Moskova 1961, 561 s.; III. Cilt: Moskova 1962, 588 s.; IV. Cilt: Moskova 1968, 613 s.

5 Halil İnalçık, agm., s. 165-192.

tarihçesinden ve muhteviyatından bahsetmiştir. Ayrıca Kırım'ın kültürel hayatı, ticaret tarihi, mimari yapısı vb. özelliklerinden bazı örnekler sunmuş ve sicillerin ehemmiyetini bir kez daha vurgulamıştır.⁶

Yılda bir kez toplanan “Kırım Hanlığı Tarihi Araştırma Grubu” vasıtasıyla kadı sicilleri için bir katalog hazırlandığından haberdardım. 2000’li yılların başlarında St. Petersburg’a giderek yukarıda adını andığımız kütüphanede çalışan Fehmi Yılmaz, büyük emek sarf ederek Ahmet Cihan ve Özlem Deniz Yılmaz ile birlikte *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu* isimli eseri nihayet 2021 yılında neşretti. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan katalog, “Önsöz”, “Teşekkür”, “Kısaltmalar”, “Giriş”, “Kaynakça” ve “Ekler” dışında iki bölümden oluşmaktadır. Eserin I. bölümünde “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri”, II. bölümünde ise “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kayıt Örnekleri” yer almaktadır.

Giriş kısmında sicillere dair araştırmaların kısa tarihçesi, sorunlar ve çözüm önerileri, sicillerin üzerindeki Rusça kütüphane kayıtları ve içerdiği konular hakkında mühim bilgiler sunulmuştur. Eser, ayrıca harita ve tablolarla desteklenmiştir. Birinci bölümde; numaralandırılan sicillerin künyeleri, Rusya’daki kütüphane erişim numaraları, hangi kazaya ait oldukları, varak sayıları ve fiziki durumları hakkında teknik bilgiler verilmiştir. Yine sicillerdeki ilk ve son kayıtlar da okunarak kataloğa eklenmiştir. İkinci bölümde ise başlığından da anlaşıldığı üzere; hüccet, ilam, sebep-i tahrir, yarlık ve ferman örnekleri yer almaktadır. Ekler kısmına orijinal nüshalardan bazı resimler eklenmiş de kataloğun indeksi bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Kırım Hanlığı tarihinin orta ve geç dönemlerinin aydınlatılması için hayati önem taşıyan mevcut kadı sicillerinin tespit edilip kataloğunun hazırlanması Türk tarihçiliğine yapılmış büyük bir katkıdır. Bundan sonra yapılması gereken önemli işleri ise şöyle sıralamak mümkündür: 1) Türk Tarih Kurumu (TTK), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) vb. kurumların harekete geçerek St. Petersburg’da bulunan orijinal Kırım kadı sicillerinin tıpkıçekimlerinin takım hâlinde yurdumuza getirilmesi; 2) Teşkil edilecek ilmî komisyonlar tarafından bu sicillerin okunması ve tamamının neşredilmesi.

Şimdiye kadar Kırım’dan getirilen kopyalardan birkaçı yüksek lisans tezi olarak öğrencilere çalıştırılmış ise de arzu edilen sonuçlar alınamamıştır. Unutmamak gerekir ki Kırım’ın 2014 yılında Ruslar tarafından işgal edildiği gerçeği büyük bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Dolayısıyla meseleye sadece akademik kaygılarla ya da ilmî noktazardan yaklaşmak kâfi değildir. Kırım üzerinde tarihî hakları bulunan Türkiye’nin hâlihazırdaki Karadeniz politikası açısından da büyük önem taşıyan söz konusu sicillerin ivedilikle okunup neşredilmesi lüzumu doğmuştur. İlgili kurumların zikredilen hassas konuya alaka göstereceklerini ümit ederek başta Fehmi Yılmaz olmak üzere kataloğun hazırlanmasında emeği geçenleri ve bu iş için kaynak sağlayan kurumları tebrik ediyoruz.

Serkan ACAR*

6 Ahmet Nezihi Turan, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, Ayrıbasım, İstanbul, (2003), s. 1-16.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir-Türkiye. serkan.acar@ege.edu.tr ORCID: 0000-0003-1642-9269

KAYNAKÇA

- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, “Rukopisi Vostoçnogo Muzeya g. Yaltı”, *İzbrannie Soçineniya, Tom 4, Etnografiya, İstoriya Vostokovedeniya, Retsenzii*, Moskova 1968, s. 257-261.
- İnalcık, Halil, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Belleten*, C 60, S 227, (1996), s. 165-192.
- Laşkov, Fyodor, “Soobşçenie Çlena Kommissii F. Laşkova o Peresmotre Çernomorskogo Tarifa 1782 g.”, *İzvestiya Tavriçesкой Uçenoy Arhivnoy Kommissii*, No. 1, Vtoroye İzdanie, Simferopol 1897, s. 25-30.
- Turan, Ahmet Nezihi, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, Ayırbaşım, İstanbul, (2003), s. 1-16.
- Yılmaz, Fehmi – Cihan, Ahmet ve Özlem Deniz Yılmaz, *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, Ed. Erol Özvar, Ankara 2021.